

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ

TEACHER'S PERSONALITY AS A DETERMINANT OF ADOLESCENT PARTNERSHIP

Стаття націлена на систематизацію основних напрямів формування партнерських стосунків у підлітків у шкільному середовищі з боку вчителя. Вирішення зазначеної мети реалізовано із використанням таких методів: системного підходу, який дав змогу виділити складники цього процесу, виокремлені в положеннях праць науковців; порівняного аналізу, який забезпечив визначення схожих поглядів авторів на певні напрями. Встановлено, що до таких напрямів можна зарахувати: 1) напрям розвитку комуналізму, пов'язаного з формуванням таких особистих якостей, як доброта, любов, дружба, толерантність (акцент на складнику мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків підлітків (у контексті акценту на ціннісному складнику)) і забезпечення та підтримання професійно-творчої активності вчителя (самореалізації, самовдосконалення, відданості справі, незалежності у поглядах, творчості у всіх видах діяльності) (посилання на те, що розвиток учителя за напрямом професійно-творчої активності є стимулятором становлення операційно-діяльнісного компонента партнерських стосунків підлітків); 2) напрями сприяння розвитку партнерської взаємодії між вчителем та учнем у рамках концептуальних засад Нової української школи в площині операційно-діяльнісного компонента; 3) напрям взаємозалежності таких психологічних характеристик вчителя, як особистісна та реактивна тривожність із станом мотиваційно-ціннісних, когнітивних та операційно-діяльнісних компонентів партнерських стосунків підлітків; 4) напрям розвитку мотиваційної складової частини (елементу мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків), пов'язаний із сприянням із боку вчителя формуванню ієрархії мотивів у підлітків у шкільному середовищі; 5) напрями педагогічної підтримки вчителем розвитку компонентів партнерських стосунків підлітків, зумовлені можливістю забезпечення факторів, які сприятимуть цьому процесу; 6) окремі напрями підтримки вчителем розвитку складників основних компонентів партнерських стосунків підлітків; 7) напрям розвитку діалогізму в процесі спільного вирішення підлітками задач інтелектуального спрямування як основа становлення продуктивного мислення дітей у процесі діалогу у здійсненні колективного опанування знань (акцент на когнітивному компоненті).

Ключові слова: партнерські стосунки, напрями розвитку, педагогічна підтримка,

сприяння учителя, діалогізм, компоненти, підлітки.

The article aims to systematize the main directions of forming partnerships in adolescents in the school environment by the teacher. The solution of this goal is implemented using the following methods: a systematic approach, which allowed to identify the components of this process, identified in the provisions of the works of scientists; comparative analysis, which provided a definition of similar views of the authors in certain areas. It is established that such areas include: 1) the direction of development of communalism associated with the formation of such personal qualities as kindness, love, friendship, tolerance (emphasis on the component of the motivational and value component of adolescent partnerships (in the context of emphasis on the value component)) and providing and maintaining professional creativity teacher (self-realization, self-improvement, dedication, independence in views, creativity in all activities) (reference to the fact that the development of teachers in the direction of professional and creative activity is a stimulant of the operational component of adolescent partnerships); 2) directions of promoting the development of partnership between teacher and student within the conceptual framework of the New Ukrainian school in the plane of operational and activity component; 3) the direction of interdependence of such psychological characteristics of the teacher as personal and reactive anxiety with the state of motivational-value, cognitive and operational-activity components of partnership relations of adolescents; 4) the direction of development of the motivational component (element of the motivational-value component of the partnership), associated with the assistance of the teacher to the formation of a hierarchy of motives in adolescents in the school environment; 5) directions of pedagogical support by the teacher of development of components of partner relations of teenagers, caused by a possibility of maintenance of the factors which will promote this process; 6) separate directions of support by the teacher of development of components of the basic components of partnership of teenagers; 7) the direction of development of dialogism in the process of joint solution by adolescents of intellectual problems, as a basis for the formation of productive thinking of children in the process of dialogue in the implementation of collective mastery of knowledge (emphasis on the cognitive component).

Key words: partnerships, directions of development, pedagogical support, teacher assistance, dialogue, components, teenagers.

УДК 373.3.064

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/36.46>

Сімсіт І.І.,

аспірант кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Розвиток партнерських стосунків між підлітками формується завдяки участі в цьому процесі різних категорій суб'єктів, серед яких вагома роль належить вчителю, який відіграє вагому роль у становленні основних складників цього феномена. Питання формування партнерських стосунків осіб

підліткового віку є одним із найбільш складних для закладів середнього шкільного середовища, оскільки авторитет та довіра до вчителя є елементом розвитку дітей у цій сфері, від його підтримки залежить розвиток мотиваційно-ціннісного, когнітивного та операційно-діяльнісного компонентів вказаного процесу в учнів. З огляду на зазначене,

встановлення основних аспектів сприяння учителя шкільного середовища становленню сформованості партнерських стосунків підлітків є важливим напрямом дослідження для сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розкриття напрямків та умов сприяння вчителя формуванню складників партнерських стосунків підлітків вивчались А. Ласотою, Е. Пісажовською [9] за напрямками педагогічного сприяння становленню складників мотиваційно-ціннісного та операційно-діяльнісного компонента партнерських стосунків підлітків, М. Епіхіною [4] за напрямками забезпечення розвитку партнерської взаємодії між вчителем та учнем у рамках концептуальних засад Нової української школи в площині операційно-діяльнісного компонента, В. Желановою [5] в рамках акценту на фасилітації як основі ефективної суб'єктної взаємодії вчителя та учня, що зумовлює формування складників цього феномена, А. Подольським, І. Ідобаєвою [7], які визначають важливий вплив таких психологічних характеристик вчителя, як особистісна та реактивна тривожність на стан мотиваційно-ціннісних, когнітивних та операційно-діяльнісних компонентів партнерських стосунків підлітків, А. Єлубаєвою [3], яка доводить, що сприяння з боку вчителя формуванню ієрархії мотивів у підлітків у шкільному середовищі є актуальним напрямом розвитку мотиваційної складової, В. Вейдт [2, с. 44–45], яким сформульовано напрями педагогічної підтримки вчителем розвитку основних компонентів партнерських стосунків підлітків, зумовлені можливістю забезпечення факторів, які сприятимуть даному процесу, Є. Хоменко [8, с. 241] в контексті виділення окремих напрямків педагогічного сприяння даному процесу, Т. Кудріною [1, с. 36–38], яка виділяє напрям розвитку діалогізму в процесі спільного вирішення підлітками задач інтелектуального спрямування як основу становлення продуктивного мислення дітей у процесі діалогу у здійсненні колективного опанування знань (акцент на когнітивному компоненті).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча на нинішньому етапі становлення наукової думки існує певна база досліджень за цією проблематикою, є потреба вивчити основні підходи стосовно оцінки підтримки вчителем процесу розвитку партнерських стосунків у підлітків у шкільному середовищі.

Метою статті є систематизація основних напрямів підтримки формування партнерських стосунків у підлітків у шкільному середовищі з боку вчителя.

Виклад основного матеріалу. Сформулюємо основні напрями підтримки становлення партнерських стосунків підлітків із боку учителя шкільного освітнього середовища, виокремлені в положеннях досліджень сучасних науковців.

А. Ласота, Е. Пісажовська [9] виділяють такі напрями підтримки вчителем становлення партнерства між учнями підліткового віку:

1) розвитку комуналізму, пов'язаного з формуванням таких особистих якостей, як доброта, любов, дружба, толерантність. За твердженням авторок, виявлення та посилення сформованості вказаних особистісних якостей демонструється вчителем на власному прикладі взаємодії із підлітками як поодинокі, так і в колективі класу. Дослідниці справедливо стверджують, що участь вчителя у формуванні зазначених якостей підлітків може бути реалізована за умов високого рівня готовності до створення сприятливих умов особистісного розвитку останніх. Зважаючи на вікові особливості досліджуваних дітей, можемо підтримати А. Ласоту, Е. Пісажовську в тому, що в межах зазначеного віку здійснюється розвиток вказаних якостей, притаманних визначеному напрямку комуналізму. Слід зазначити, що виділений авторками феномен комуналізму є складником мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків підлітків (у контексті акценту на ціннісній складовій частині). Необхідно зауважити, що в цьому дослідженні партнерські стосунки визначаються через синонімічне поняття партнерства. На наш погляд, вказівка на напрям комуналізму як важливого комплексу ціннісних орієнтацій осіб підліткового передбачає охоплення таких важливих складників, як здатність до опанування колективістських цінностей. Вказаний напрям вивчається як у контексті філософської науки (як солідаризм у суспільстві), так і на рівні педагогіки. У педагогіці зазначений феномен не знайшов такого широкого застосування, але є окремі автори, які вказують на його використання в педагогічній практиці. Зокрема, С. Машкіна [6, с. 26] виділяє таку категорію учителів, як модерністи-комуналісти, які орієнтовані на взаємодію з учнями на засадах вказаних цінностей комуналізму, зокрема, чесності, товарищескості, сумлінності у відносинах. Хоча авторка висуває дещо скорочений склад колективістських цінностей, можемо припустити, що цей напрям педагогічного сприяння розвитку ціннісного елементу мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків підлітків є важливим;

2) забезпечення та підтримання професійно-творчої активності вчителя, зокрема, самореалізації, самовдосконалення, відданості справі, незалежності у поглядах, творчості у всіх видах діяльності. На нашу думку, вказівка А. Ласоти, Е. Пісажовської [9] на те, що розвиток учителя за напрямом професійно-творчої активності є стимулятором становлення операційно-діяльнісного компонента партнерських стосунків підлітків, є справедливою. Це можна пояснити тим, що оскільки межах цього віку розвивається досвід діяльності (за різними напрямками в дітей), активне

прагнення педагога до постійної активізації власної роботи, використання творчого підходу в цій сфері є наочним зразком і прикладом.

Потрібно зазначити, що хоча А. Ласота, Е. Пісажовська не вказують на участь учителя у формуванні когнітивної компоненти досліджуваного процесу, їх підхід до виокремлення окремих важливих напрямів мотиваційно-ціннісного та операційно-діяльнісного компонентів партнерських стосунків підлітків є важливим на нинішньому етапі розвитку наукових досліджень у цій сфері.

М. Епіхіна [4] вказує на напрями сприяння розвитку партнерської взаємодії між вчителем та учнем у рамках концептуальних засад Нової української школи в площині операційно-діяльнісного компонента. Зокрема, напрями співуправління, спрямовування, організації і переконання дитини в контексті набуття нових навичок знань, навичок, співіснування з іншими, які використовуються в контексті педагогічного партнерства на противагу авторитарному впливу. Мається на увазі, що учитель на нинішньому етапі становлення педагогічної науки виступає не як авторитарна особа, яка передає знання та контролює їх засвоєння, а стає помічником, фасилітатором, що спрямовує дитину щодо здійснення певних завдань. Акцент на фасилітації як основі суб'єктної взаємодії здійснено в дослідженні В. Желанової [5], яка до її складників зараховує міжсуб'єктність, емпатію, людиноцентризм, що можуть протиставлятися авторитарності у педагогічному процесі. Варто зазначити, що використання вказаних напрямів сприяння з боку учителя дозволяє проектувати засади партнерських стосунків між підлітками, які можуть надалі розвиватися на умовах гуманістичного ставлення до особистості, а не на застосуванні авторитарності, примушування до діяльності (наприклад, до спільної участі в змаганнях, олімпіадах, конкурсах тощо).

А. Подольський, І. Ідобаєва [7] доводять суттєвий вплив таких психологічних характеристик вчителя, як особистісна та реактивна тривожність на стан мотиваційно-ціннісних, когнітивних та операційно-діяльнісних компонентів партнерських стосунків підлітків. На прикладі результатів емпіричних досліджень автори доводять, що психоемоційний стан, характерний для двох видів тривожності вчителя, є важелем успішного становлення партнерських стосунків у підлітковому віці. Доведено, що в багатьох вчителів, які демонстрували особистісну тривожність, був достатньо низький рівень мотиваційно-ціннісного компонента, який своєю чергою впливав на становлення складників цього компонента в дітей. Зокрема, вказується, що підлітки не визначали в дорослого наставника чіткого комплексу мотивації, не могли через неприйнятний психоемоційний стан визначити його цінності в житті, що зумовлювало відсутність можливості отримання позитивного досвіду в цій сфері. Також

зазначається вплив психоемоційних складників тривожності на рівень підвищення когнітивного та операційно-діяльнісного компонентів. Стосовно останнього діти бачили невпевненість вчителя в роботі, відсутність вміння якісно організувати процес. Відповідно, дослідники справедливо констатують, що важливим напрямом формування компонентів партнерських стосунків підлітків є розвиток психоемоційного стану вчителя, який на рівні цієї вікової групи може зумовити негативні або позитивні прояви цього процесу.

А. Єлубаєва [3] зазначає, що актуальним напрямом розвитку мотиваційної складової частини (елементу мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків) є сприяння з боку вчителя формуванню ієрархії мотивів у підлітків у шкільному середовищі. Авторка зазначає, що з огляду на інтенсивний розвиток свідомості підлітків, який проявляється у формуванні особистісної рефлексії, самооцінки, критичності, виникнення потреби в новій інформації, особливо соціально-психологічної, нерідко породжує сумніви в набуттю досвіду, ціннісних орієнтирах. Однак через обмеженість кругозору знань, здібностей вони не можуть їх вирішити. Дослідниця вказує, що у такій ситуації особливо цінні поради, допомога, співучасть дорослих, перш за вчителя, увага якого має бути спрямована на формування світогляду підлітка, визначення мотивів навчання, опанування нових навичок взаємодії з оточуючими, в тому числі однолітками. Авторка доводить, що для сприяння розвитку ієрархії мотивів фахівець має добре знати особливості розвитку мотиваційного комплексу підлітків. Можемо припустити, що для цієї вікової групи можна запропонувати ієрархію мотивів, визначену в мотиваційному комплексі М. Гінзбурга, до складу якого належать навчальний, соціальний, позиційний, оціночний, зовнішній та гральний мотиви. На нашу думку, напрям сприяння вчителем створенню ієрархії мотивів підлітків, запропонований А. Єлубаєвою є важливою складовою частиною розвитку процесу партнерських стосунків учнів цієї вікової категорії.

Заслуговує на розгляд підхід В. Вейдт [2, с. 44–45], яким визначено напрями педагогічної підтримки вчителем розвитку компонентів партнерських стосунків підлітків, зумовлені можливістю забезпечення факторів, які сприятимуть цьому процесу:

– стосовно мотиваційно-ціннісного компонента зазначається, що його становлення залежить від низки факторів: 1) відсутності оцінки дій підлітка (відсутність суб'єктивних оцінок вчителя за типом «це добре, а це погано», неприпустимість порівняння дитини з іншими дітьми); 2) доброзичливості вчителя (емпатія педагога, створення ситуації успіху для підлітка, педагогічний такт); 3) збереження конфіденційності інформації, одержуваної від підлітка

(збереження довіри дитини шляхом нерозголошення особистої, інтимної інформації, однак ця умова може бути порушена в разі загрози життю підлітка); 4) захисту прав та інтересів підлітків (створення ситуації психологічної безпеки, в якій педагог виступає в ролі адвоката дитини, приймаючи її сторону і захищаючи її інтереси). Вказані фактори можуть бути визначені як мотиваційно-ціннісна підтримка;

– щодо когнітивного компонента зазначено, що вчитель може сприяти самостійному вивченню та опануванню предметів, виступати в ролі суб'єкта пізнання, коли учень буде задіяний у викладенні нових знань, отриманих самостійно (обопільний суб'єктно орієнтований процес продукування та отримання знань, навичок);

– щодо операційно-діяльнісного компонента вказано на такий фактор, як організована та узгоджена співпраця вчителя і підлітка (вирішення труднощів можливе лише в разі обопільно виробленої стратегії, коли педагог вірить у здібності і потенційні можливості дитини).

Можемо зазначити комплексність підходу автора до питання формування партнерських стосунків підлітків за основними компонентами розвитку. Варто зауважити, що напрями (фактори), які виділені дослідником, можуть враховуватись у створенні методик сприяння становленню цього процесу в шкільному середовищі.

Є. Хоменко систематизує основні окремі підтримки вчителем розвитку основних компонентів партнерських стосунків підлітків [8, с. 241]. Встановлено, що серед них можна виділити: 1) однаково високий рівень професійної та індивідуальної взаємодії щодо дитини, що сприяє отриманню емпатійного відгуку, розвитку заохочення до спільної діяльності (мотиваційно-ціннісний та операційно-діяльнісний компоненти); 2) наявність високого емоційного зв'язку під час спілкування, навчання (мотиваційно-ціннісний компонент); 3) розвиток навчально-виховного процесу з огляду на становлення особистісних вікових новоутворень, пов'язаних з орієнтиром підлітків до самоствердження, самореалізації (надання можливості самостійного вивчення нових знань, їх викладення вчителю та учням у класі). Можемо зазначити, що хоча підхід автора не є комплексним, у ньому враховано окремі напрями сприяння щодо трьох основних компонентів цього процесу.

Т. Кудріна визначає такий напрямок педагогічного сприяння вчителем як розвиток діалогізму в процесі спільного вирішення підлітками задач інтелектуального спрямування, націлений на становлення продуктивного мислення дітей у процесі діалогу при здійсненні колективного опанування знань [1, с. 36–38]. Серед умов використання цього напрямку авторка виділяє, зокрема:

– розвиток здатностей пояснювати вирішення завдання, яке може бути представлено групі під-

літків (класу) у виконаній формі. У процесі виконання цієї дії в дітей розвивається готовність до цілеспрямованої мисленнєвої діяльності, адресованої іншій особі;

– існування партнера (партнерів), які зацікавлені у вирішенні завдання (опанування знаннями щодо порядку обґрунтування вирішення задач);

– становлення діалогізму в процесі спільних інтелектуальних занять пов'язане з віковою особливістю підлітків здійснювати обґрунтування у формі доведення певних аспектів (у молодшій школі обґрунтування здійснюється за допомогою пояснень, в старшій – спростувань). Відповідно, вчитель спрямовує дітей на те, що для успішної співпраці в цьому напрямі їм потрібно вірно довести свою думку;

– створення умов відсутності оцінки інтелектуальних здібностей підлітками один одного за допомогою толерантного пояснення існування переваг кожного, які можуть мати значний або певний час прихований прояв.

На наш погляд, визначені умови використання такого напрямку, як розвиток діалогізму в процесі спільного вирішення підлітками задач інтелектуального спрямування, що може бути розширений за рахунок залучення вчителя до колективного розв'язання вказаних вправ на рівних правах учасника, що дасть змогу дітям відчувати важливість власних досягнень в навчанні. Зазначена умова може мати назву – залучення вчителя на рівні суб'єкти-суб'єкти для участі в інтелектуальних вправах, яке передбачає його поведінку в межах дій інших підлітків, зайнятих обґрунтуванням (доведенням) підходів до розв'язання задач.

Висновки. Представлено систематизацію основних напрямів формування партнерських стосунків у підлітків у шкільному середовищі з боку вчителя. Визначення зазначених напрямів здійснено з використанням методів: системного підходу, який дав змогу виділити складники цього процесу, виокремлені в положеннях праць науковців; порівняльного аналізу, який забезпечив визначення схожих поглядів авторів на певні напрями. Серед зазначених напрямів виділено: 1) напрям розвитку комунізму, пов'язаного з формуванням таких особистих якостей, як доброта, любов, дружба, толерантність (акцент на складнику мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків підлітків (у контексті акценту на ціннісній складовій частині)) і забезпечення та підтримання професійно-творчої активності вчителя (самореалізації, самовдосконалення, відданості справі, незалежності у поглядах, творчості у всіх видах діяльності) (посилання на те, що розвиток учителя за напрямом професійно-творчої активності є стимулятором становлення операційно-діяльнісного компонента партнерських стосунків підлітків); 2) напрями сприяння розвитку партнер-

ської взаємодії між вчителем та учнем у рамках концептуальних засад Нової української школи в площині операційно-діяльнісного компонента; 3) напрям взаємозалежності таких психологічних характеристик вчителя, як особистісна та реактивна тривожність із станом мотиваційно-ціннісних, когнітивних та операційно-діяльнісних компонентів партнерських стосунків підлітків; 4) напрям розвитку мотиваційної складової частини (елементу мотиваційно-ціннісного компонента партнерських стосунків), пов'язаний із сприянням із боку вчителя формуванню ієрархії мотивів у підлітків у шкільному середовищі; 5) напрями педагогічної підтримки вчителем розвитку компонентів партнерських стосунків підлітків, зумовлені можливістю забезпечення факторів, які сприятимуть цьому процесу; 6) окремі напрями підтримки вчителем розвитку складників основних компонентів партнерських стосунків підлітків; 7) напрям розвитку діалогізму в процесі спільного вирішення підлітками задач інтелектуального спрямування як основа становлення продуктивного мислення дітей у процесі діалогу при здійсненні колективного опанування знань (акцент на когнітивному компоненті). Подальші дослідження в цій сфері можуть бути сконцентровані в контексті виділення основних умов впровадження визначених напрямів до положень методик сприяння розвитку процесу формування партнерських стосунків підлітків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Активізація когнітивних процесів у спілкуванні / за ред. В.П. Казміренка. Київ : Міленіум, 2011. 268 с.
2. Вейдт В.П. О воспитании подростков: в помощь классному руководителю. Калининград : Издательство Калининградского областного института развития образования, 2019. 140 с.
3. Елубаева А.Б. Особенности развития мотивационной сферы подростков. *Межвузовский вестник*. 2015. № 3(27). С. 50–54.
4. Епіхіна М. Сутність принципів педагогіки партнерства в контексті реалізації концепції Нової української школи. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2018. № 6 (92). С. 213–234.
5. Желанова В.В. Фасилітаційна компетентність майбутнього педагога: сутність і структура. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 1 (31). С. 87–90.
6. Машкіна С.В. Професійна етика майбутніх педагогів. Київ : ІПООД НАПНУ, 2013. 145 с.
7. Подольский А.И., Идобаева И.А. Связь ценностных ориентаций современных подростков с психологическими характеристиками их учителей и родителей. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 2(22). С. 84–93.
8. Хоменко Є.Г. Психологічні особливості взаємодії вчителя з підлітками у педагогічному процесі. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. № 1009. С. 238–241.
9. Lasota A., Pisarzowska E. Pożądane cechy osobowości nauczyciela-pedagoga w ujęciu klasycznych i współczesnych koncepcji. *Pedagogika Przeszkolna i Wczesnoszkolna*. 2016. Vol. 4. Num. 1(7). S. 77–88.